XI ANNIMALI LI KIENU JUŻAWHOM FIR-RIMEDJI POPOLARI

Informazzjoni miġbura minn fomm il-poplu

Guido Lanfranco

F'ħafna mill-programmi li kelli fuq diversi radjijiet li kellhom il-faċilità tal-phone-ins kont norjenta l-kliem fuq suġġetti li dwarhom jistgħu jgħaddu l-esperjenzi tagħhom semmiegħa anzjani. Irrekordjajt u għamilt traskrizzjonijiet jew ħadt notamenti ta' mijiet ta' interventi, fosthom ħafna dwar il-mediċina popolari jew rimedji mingħajr it-tabib. F'din il-kitba qasira għażilt biss ftit minn dawk li fihom kienu jintużaw annimali jew partijiet minnhom bħala duwa jew rimedju. Dawn li ġejjin qed jidhru fil-kliem dirett tal-informanti.

Ġeru

"Il-mamà, kieku issa għandha mal-mitt sena, kienet tgħid li ġriewi tat-twelid, frieħ, . . Tgħid li kienet ħadet qatgħa kbira u ommha marret takkwistalha żewġt iġriewi u għamlithomlha brodu . . . Għall-meraq tagħhom." *(Mara ta' aktar minn 60 sena, 10-1-1996).*

"Missieri jirrakkonta, . . . Fi tfulitu, . . . Kieku għadu ħaj għandu xi mija u erbgħin sena llum!, . . Darba kellu d-deni u kienu qatlulu ġeru, kelb żgħir, qasmuh min-nofs u qiegħeduh fuq sidru, . . Hekk . . . biex jiġbidlu d-deni. Ġeru qal . ." *(Raġel, Birkirkara, qabel mill-Ħamrun, 17-1-1996) (Normalment kienu jużaw fenek fuq il-marid, imma fuq it-trabi żgħar kienu jippreferu ġeru).*

"Għal xi qatgħa, nisma' lill-mamà tgħid, kienu jsajrulhom brodu tal-ġeru. Niftakarha 'l dik il-mara għax kienet kbira. Lit-tifla tagħha sajritu, u kellha tixorbu bilfors. Għalxejn bdiet twerżaq u tgħajjat 'Marridx nixorbu!' u hi trid tbellagħulha bilfors. Kienet qaltilha qabel li l-brodu kien tal-ġeru. Għax niftakarha jiena, . . . tiġri u twerżaq mal-bitħa kollha għax ma tridx tixrob il-brodu tal-ġeru!" *(Mara, Ħal Tarxien, 22-3-1995).*

Dan li ġej ma kienx rekordjat imma ktibt notamenti fuq li qaluli. Għall-marażmu (*) fit-tfal, mara xwejħa kienet tissuġġerixxi li tagħmel ilma jagħli fil-banju u tixħet fih ġeru maskil jekk it-tarbija tkun tifla. Meta l-ilma jibred taħsel lit-tifla fih. Jekk il-marid ikun tifel, l-istess, imma tixħet ġeru femminili fil-misħun jagħli. Wara dan kollu lill-marid tisqih ftit mill-istess ilma. *(Raġel, 10-8-1993). (* Il-marażmu hija debbulizza u telqa ġenerali).*

"Jien anzjana. Darba kien hemm familja ġiet minn Tripli. Konna ħadna qatgħa għax kien waqa' xi ħaġa. U din il-mara li ġiet minn Tripli kellha l-kelba bil-ġriewi, ħadet tnejn minnhom, qatlithom, għamlithom stuffat, u tagħthomlna nikluhom. Ma konniex nafu x'inhuma. . . . Għall-qatgħa . . . Din sajritulna kienet." *(Mara anzjana, 20-7-1993)*

Fenek

"Missieri, lil ħija meta kien żgħir, kellu sentejn u kien marid bil-milsa (*) kellu deni qawwi u żaqqu kienet intefħitlu. Kien hemm in-nannu, qatel fenek u, kif kien għadu sħun poġġihulu fuq żaqqu, u d-deni niżillu għax ħadu l-fenek." *(Mara, 14-9-2006). (* Ġieli kienu jgħidulha l-marda tal-biċċa u fil-mediċina bħala Lieshmania).*

Gremxula

Dan li ġej ma kienx rekordjat imma żammejt notamenti dwar dak li qaluli waqt intervista. Tfal neqsin mill-kalċju kemm-il darba nosservawhom igerrmu xi ġebla jew ġir. F'Għawdex kien hemm mara li kienet taqli tliet gremxuliet biex tfal b'nuqqas ta' kalċju jieklu minnhom. Kienet tħallas tliet ħabbiet 'l waħda lit-tfal li kienu jġibulha gremxula; dawn kienu jaqbduhom bl-ingassa tal-ħafura. *(Tarcisio Scerri, Sliema, tfulitu f'Għawdex, 28-8-1993).*

Xaħmet l-art

"Lil missieri darba, bi żball (*għax ħasbuh l-ispiżjar*), marru xi tfal biex ibiegħulu xaħmet l-art ħaj. Għax dak iż-żmien kienu jbiegħuh lill-ispiżjar għall-ingwent. Hu bagħthom għand it-tabib Mawrin;.. Suppost għand l-ispiżjar." (*Tessie Vella, Sliema, anzjana, 26-4-1995*). *L-ingwent kien jintuża għas-saħħa tax-xagħar.*

Żagħruna

"Niftakar li ġol-ħanut tal-mastrudaxxa (għax aħna konna nagħmlu l-karrettuni) kellna mdendel flixkun mimli biż-żejt taż-żagħruna, u kien dejjem hemm. Konna nixtru l-fwied tal-mazzola u nħalluh xi jumejn – tlitt ijiem iqattar ġo żinġla, niġbruh u npoġġuh ġo flixkun. U konna, min jaqta' sebgħu jew iċarrat x'imkien, konna nagħmlu lilu. . . . Taf kemm kien tajjeb . . . !" (*Laurence Camilleri, Xewkija, 77 sena, 10-1-1996*).

"Iż-żagħrun, qisu mazzola, jeħdulu ż-żejt mill-fwied, għall-uġigħ tal-għadam, uġigħ tal-muskoli. Tal-mazzola ħamra tal-fond. Tagħmlu ġo borża tal-plastik, tħallih daqsxejn għax-xemx fuq il-bejt jew bitħa, ittaqqbu bil-labar tar-ras u tħallih iqattar f'bieqja tal-ħġieġ. Is-sajjieda ta' Marsaxlokk jemmnu ħafna bih . . . Ili nafu xi tletin sena. Joħroġ aktar minn disgħin fil-mija żejt mill-fwied . . . Kważi ma jibqa' xejn. . . . Dejjem jiskula . . . Jiġi ċar daqs il-kristall. Għall-uġigħ issaħħan naqra l-parti fejn tuġgħek jew toqgħod għax-xemx, issaħħan naqra u tidlek bih." (*Frans Farrugia, Għaxaq, 1-3-1995*).

Sangisug

"Il-papà kien jgħid li fi tfulitu kienu jinżlu l-biċċerija iġibu s-sangisugi.(*) Minħabba l-pressjoni . . . Ipoġġuhom wara għonqhom u jissikkawhom b'ċarruta. Dawk jieħdu d-demm tal-pressjoni jgħidu." (*Raġel ta' aktar minn 60 sena, 10-1-1996*). *(*) Sangisug huwa għamla ta' dudu tax-xmajjar u l-għadajjar ta' barra minn Malta, tawwali, jaqbad b'xoftu ma' ħalq l-annimali li jmorru jixorbu u jsoffilhom id-demm. Ġieli jsir qisu boċċa mimli bid-demm. F'Malta kienu jiġu ma' xufftejn barrin impurtati mill-Afrika ta' Fuq.*

"Jien naf sewwa fuq is-sangisugi. Il-papà tiegħi kien tabib fl-antik u kien iġib is-sangisugi mill-Italja. Kien iżommhom f'parti umda tal-ġnien, iżommhom ġo bombli kbar, minn dawk taċ-ċaqquf. Min kien ikollu l-pressjoni, . . . pressjoni qawwija. Kienu jiġu minn Malta kollha għalihom. Kien ibiegħ minnhom tgħidx kemm. Kienu jkunu qishom boċċa s-sangisugi . . . Mbagħad in-nies jagħmluhom fuq għonqhom . . . Il-mamà kienet iddurhom is-sangisug biex tara hemmx xi mejtin. Kienu jiġu minn kull parti n-nies. Il-papà tiegħi kien dilettant . . . Bejn iż-żewġ gwerer." (*Mara, Birkirkara, ta' 75 sena, 17-1-1996*).

"Ir-raġel tiegħi kont nisimgħu jgħid fuq missieru, . . . Fl-antik . . . Is-sangisugi tagħmilhom wara għonqok. Dawk kienu jġibuhom mill-ħalq tal-barrin kont nisimgħu jgħid. Kien jgħix barra minn Malta u kien iġibhom." (*Mara, Valletta, 17-1-1996*).

"Niftakar lin-nanna tgħid li n-nannu kellu puplesija u kienet tagħmillu d-dudu miegħu; sangisug. Għandi 68 sena. Il-mamà tiegħi kienet imrobbija man-nanna." (*Mara, ta' 68 sena, 14-9-2006*).

"Jien niftakar li n-nanna tiegħi kellha bħal puplesija. Għamlulha s-sangisugi u għaddielha. Xi ħamsa u sebgħin sena ilu." (*Mara, 14-9-2006*).

"Nisma' lin-nanna tgħid li għal xi uġigħ tal-widnejn kienu jagħmlu d-dudu . . . Sangisug, nismagħha tgħid . . . Biex jiġbed l-infezzjoni minn ġo widnejk . . . F'Ħal Qormi. Forsi fuq barra tal-widna." (*Raġel, 22-3-1995*).

"Niftakar li nannuwi kien ħa xi ċmajra u qabdu deni kbir f'rasu . . . Jgħajjat biss . . . Beda jgħajjat: 'Irridu s-sangisugi!'. Ġabulu żewġ sangisugi mill-biċċerija, qabbduhomlu ma' għonqu u, kif qabbadnihom, mill-ewwel raqad u spiċċalu kollox. Ftit qabel il-gwerra . . . Kienu jsibuhom f'ħalq il-barrin. (*Raġel, 22-3-1995*).

"Meta xi ħadd kien ikollu deni qawwi kienu jużaw is-sangisug, bħal dudu, u jagħmluh mal-ġilda ta' dak li jkun biex isofflu d-demm biex jinżillu d-deni." (*Mara, 15-3-1995*).

"F'Tuneż, kienet tgħid il-mamà, min ikollu pressjoni għolja kienu jużaw is-sangisug, ipoġġuhom fit-tazzi tal-fintusa fuq id-dahar sakemm is-sangisuga taqbad mal-ġilda u tibda tixrob dak id-demm." (*Mara, 17-8-1993*).

"U meta kien ikollok xi ferita kienu jagħmlu sangisug. Dak, ġeneralment, min kien irabbi l-barrin. Meta joħorġuhom biex jixorbu kienu jneħħuh mill-istonku tagħhom (*) u s-sangisug, niftakar, konna ntellgħuh

minn ġol ħawt minfejn jixorbu l-barrin. Nagħmluh ġo flixkun bl-ilma. Ġieli talbuhulna xi ħadd. . . " *(Mara, 20-7-1993) (* Ikunu mqabbdin ma xuftejn il-barrin meta jġibuhom minn barra u jaqgħu fil-vaska.)*

"Is-sangisug, meta kien ikollna d-deni miġbur, kien jagħmilulna missieri. Kien ikollna l-barrin, u kien jaqlagħhulu minn taħt ilsienu b'sebgħu. . . Imbagħad kien ikollna d-demm miġmugħ, illum ngħidulha tbenġila, missieri kien jaqlagħhulu minn ħalqu dirett, mhux jiġbru mill-ilma, għax dawk kienu jiġu minn barra. . . u kif kien jagħmilulna ma' dik il-laqta li kien ikollna, kien jibda jiħxien, jiħxien, jikber;. . kien isir daqs ballun. Imbagħad kien jaqbdu u jidfnu." *(Mara anzjana, Ħaż-Żebbuġ, 20-7-1993)*

Siċċa

"l-għadam tas-siċċ kienu jużawh xi ħaġa għall-għajnejn." (*Frans Farrugia, Għaxaq, 1-3-1995*).

"Missieri kien jagħmel l-għadam tas-siċċa liż-żiemel . . . Ġo għajnu. Iż-żiemel kellu għajnu tuġgħu. Kien jaqla' frak mill-għadma tas-siċċa, jagħmilha frak u jagħmilha f'għajn iż-żiemel u wara ftit kien ifieqlu. Anki lin-nagħaġ kien jagħmlilhom." (*Mara, 1-3-1995*).

Ċurkett tal-qarnita

"Jiena kelli qarnita (*) f'għajnejja meta kelli tmien snin u niftakar li ommi kienet tibgħatni għand mara xiħa, tqiegħdni għarrkobtejja, tagħmilli ċ-ċurkett mal-għatu t'għajnejja (**) u kienet tgħid: 'Marija minn ħaddejha la Ġesù għadda minn ħdejja, qal 'l ommu Marija: 'X'għandek?' Qaltlu: 'Għandi l-qarnit f'għajnejja.' Qalilha: 'Mur f'xatt il-baħar, hemm il-qarnit jiftaqar. Hemm seba' mewġiet jissejħu seba' xmajriet. . .' Santa Barbara, neħħili din l-għamara. Santa Luċija tini d-dawl u d-dija. Santa Margerita neħħili l-għabra u l-qarnita. Naqralek u nerġa' naqralek (***) sakemm imur l-għerq minn fik u ġol-baħar immur narmik.' Kelli tmien snin. Iċ-ċurkett kellu l-fossa bil-qarnita fuqu; . . . Iż-Żurrieq." (*Mara, Żurrieq, 15-3-1995*). *(*) Qarnita hija marda fl-għajnejn magħrufa fil-mediċina bħala Pteryġium. (**) Iċ-ċurkett kienu jwaħħlu miegħu l-għatu ta' bebbuxu tal-baħar magħruf fix-xjenza bħala Astraea rugosa. Dan wieħed mill-bebbux li jkollhom bħal għatu biex jingħalqu ġo qoxrithom. L-għatu (operculum) ta' dan il-bebbuxu għandu forma tidher qisha għajn għalhekk jużawh fuq l-għajnejn. (***) Minflok 'naqralek', normalment kulħadd jgħid 'nirqik u nerġa nirqik.' Riqi huwa l-att li bih tipprova tneħħi l-mard. Għal aktar dwar dan ara l-kitba tal-istess awtur "Talb, brajbu u kliem ir-riqi miġbura minn fomm il-poplu" f' 'L-Imnara' Nru.28 (2004) p.20-24.*

Ħanżir l-art

"Missieri kellu l-artrite. Mar għand it-tabib tal-ħaxix (*) u dan qallu: 'Aqli ftit ħanżir l-art.' U missieri qlih ġo taġen.(**) Għorok bih biż-żejt. Kien marlu l-uġigħ." (*Laurence Camilleri, Xewkija, 15-3-1995*). *(*) Wieħed li juża l-ħxejjex mediċinali. (**) Għalkemm hawn qed juża s-singular il-ħnieżer l-art f'dan il-każ dejjem kienu jkunu fi grupp.*

"Jien naf oħra fuq il-ħnieżer l-art. Fil-gwerra minn kollox kellna; tiftakar, anke l-ħżież.(*) Ta' tfal li konna, għall-ħżież kienu jgħidulna 'aqbad ħanżir l-art, aqsmu minn-nofs.' Tifthu u joħroġlu qisu isfar u dellek fuq il-ħżieża. Taf li kienet tmur!? . . . Tinxef . . . Tmur . . . Kemm issib ħnieżer l-art, aqsam u dellek." (*Mara, San Ġiljan, 15-3-1995*). *(*) Marda fil-ġilda li bl-Ingliż ngħidulha 'ringworm'.*

"Għar-rumatiżmu ħanżir l-art. Taqlih ġoż-żejt u biż-żejt tiegħu togħrok fejn għandek ir-rumatiżmu jew artrite. U niftakar, darba waħda, missieri mar jidlikhom b'kollox . . Bil-ħanżir l-art b'kollox, u għamlu aħmar aktar milli kien!" (*Laurence Camilleri, Xewkija, 10-1-1996*).

Hemm bosta annimali oħra (minbarra ħxejjex) li jiddaħħlu fil-mediċina popolari. Għal dawn ikkonsulta l-ktieb tal-istess awtur "Mediċina Popolari tal-Imgħoddi fil-Gżejjer Maltin" (2001), 261 paġni, Klabb Kotba Maltin / Midsea books.

@ Guido Lanfranco